

SZIKLAY LÁSZLÓ

TALLÓZÁS CSEHSZLOVÁKIAI LEVÉLTÁRAKBAN

(1957. IX. 18.—X. 17.)

A magyar—szlovák irodalmi és kulturális kapcsolatok múltjában még ma is sok a fehér folt; még ma is sok megoldatlan kérdés merül fel a kutatóban, ha nem fogadja el az ilyen vagy amolyan elfogultság-szülte vulgarizálás tételeit. A két irodalom párhuzamos jelenségeinek, az egyes írók egymásra gyakorolt hatásának és személyes kapcsolatainak kutatása közben viszont mind mélyebb és mélyebb meggyőződésünkké vált, hogy e kapcsolatoknak minél tökéletesebb, a lehetőségig teljes feltárása révén nemcsak a két nemzet: szlovák és magyar viszonyának történeti alakulását fogjuk tisztábban láthatni, hanem sok hasznos adalékkal szolgálhatunk majd magának a magyar, illetőleg szlovák nemzeti irodalomtörténetnek is. Ján Chalupka Csokonai-kultusza nemcsak a reformkor szlovák—magyar viszonyának a megvilágításához ad érdekes adalékokat, hanem — Csokonai utóéletének vizsgálata közben — a magyar irodalomtörténetész láthatárát is tágítja. Hviezdoslav ifjúkori magyar versei nemcsak azért fontosak, mert magyarázatot adnak a nagy szlovák költőnek a legnehezebb helyzetekben is emberséges álláspontjára a nemzetiségi kérdésben, hanem azért is, mert megmagyarázzák, kiegészítik, finomabbá árnyalják magának a költőnek is sok-sok eddig csak elmagyoltan ismert vonását.

A magyar—szlovák irodalmi kapcsolatok teljes feltárása viszont igen gondos, aprólékos könyv-, hírlap- és levéltári kutatást tesz szükségessé. Olyan kérdésről van szó, amelyet a letűnt korok nacionalista tudománya egyáltalában nem tartott felszínén, vagy ha néhanéha mégis felvetette, csak a maga elfogult nacionalizmusa szempontjából, torzán, a valóságot ilyen vagy olyan irányban durván meghamisítva. Tények egész sora merült így feledésbe: néha csak egy detektívhez hasonló türelemmel és nyomozó készséggel lehet rekonstruálni azt, ami a maga idejében természetesnek látszott.

Munkánknak ez a sok aprólékos kutatást megkövetelő jellege teszi szükségessé, hogy ne csak itthon, hanem csehszlovákiai könyv- és levéltárakban is nyomozzunk a két irodalom elfelejtett összefüggései után. Ezért mondunk hálás köszönetet a Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának és az Irodalomtörténeti Intézetnek, hogy 1957. szeptember 18-tól október 17-ig tartó egyhónapos tanulmányutunkat lehetővé tette s így nagymértékben elősegítette elemző és szintetikus munkánkat egyaránt.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy egy hónap nem volt elég mindazoknak a feladatoknak a megoldására, amelyeket az elinduláskor magunk elé tűztünk. Munkatervünk „sokat markolt”; több helyen kellett rendkívül nagy anyagot átnéznünk s ez sok helyen végződött azzal, hogy mindössze csak a kutatási területünk szempontjából érdekes dokumentumok meglétét regisztráltuk s megállapítottuk, hogy egyszer valakinek ezt a munkát a kérdéses levéltárban folytatnia kell. A talált anyag részletezése előtt meg kell jegyeznünk azt is, hogy teljes, kerek egészét talán egy feldolgozott anyagrészt sem nyújtott: inkább csak apró rész-adatokat meglevő problémáink megoldásának a megkönnyítésére.

A pozsonyi volt evangélikus líceumban, a prágai Nemzeti Múzeum strahovi Irodalomtörténeti Múzeumában, az alsókubini Hviezdoslav-múzeumban és a mártóni Slovenská Maticának a levéltárában, valamint a pozsonyi Egyetemi Könyvtárban végeztünk kutatásokat. Ez utóbbiban 22 különböző cseh és szlovák monográfiát és folyóiratcikket jegyzeteltünk ki: — olyanokat, amelyek itthon nincsenek meg s amelyekre részben most munkában levő témáinkhoz, részben pedig a szlovák irodalomtörténetnek magyar kutatók számára készülő kézikönyvéhez van szükségünk.

Levéltári kutatómunkánk a magyar—szlovák irodalmi és kulturális kapcsolatok három területére: *Krman Dániel*nek, Rákóczi politikai hívének s a szláv öntudatosodás korai szlovák képviselőjének az életére, *Kollár János* pesti éveinek s magyar kapcsolatainak a feltárására

és *Hviezdoslav* eddig még ismeretlen magyar kapcsolataira terjedt ki. E három nagy témakörön kívül feldolgoztunk még egyéb — kapcsolatainkat érintő — anyagot is, beszámolónk végén azokat is meg fogjuk említeni.

*

A pozsonyi evangélikus líceum levéltára igen sok *Krman*-kéziratot tartalmaz, ezek között vannak olyanok, amelyeket már feldolgozott a magyar vagy a szlovák irodalomtörténet- vagy történetírás, de vannak olyanok is, amelyek még ismeretlenek. Örömmel értesültünk róla, hogy *Krman* híres latin nyelvű útleírása, amelyben XII. Károly svéd király táborába végzett követjárását mutatja be s amely 1894-ben jelent meg nyomtatásban a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában,¹ a közeljövőben az eredeti kéziratból vett kiegészítésekkel fog szlovák fordításban megjelenni *Krman*nak több mint 150 kiadatlan levelével együtt. Ez minden bizonnyal elő fogja segíteni a *Krman* személyében is megtestesülő XVII—XVIII. századi magyar—szlovák kapcsolatoknak a tisztánlátását. Mivel ez alkalommal Pozsonyban aránylag csak rövid időt töltöttünk, a líceumi levéltár nagy és érdeklődési körünk szempontjából igen gazdag anyagának felmérése után *Krman*nak mindössze egy kéziratot, tudományosan eddig feldolgozatlan munkáját néztük át. A mű — *Krman* kezeírásával — az *Acta histor. patriae c. vegyes* anyagot tartalmazó, bekötött kéziratgyűjtemény III. kötetében található s benne *Krman* Dániel a magyarországi protestantizmus, helyesebben a magyarországi evangélikus egyház történetét írja meg latinul. A mű három részből áll. Bevezetésül *Krman* „Pannonia” és „Illyria” földrajzát ismerteti: Magyarországot és a Balkán-félsziget északi részét egy tájnak fogja fel, régi auktorkra hivatkozva írja le egyes tájegységeit, nevezi meg fontosabb városait és fejt ki, hogy ez a két táj együvé tartozik és egymásra van utalva. *Krman*nak ez a Béli Mátyást megelőző műve is tükrözi azt, amit egész élete: amikor Illyria legelterjedtebb nyelvéről, a szlávról szól, szavaiban ott érezzük — persze, kezdetleges formában — az író szláv tudatát, ugyanakkor viszont itt is, de más helyeken még inkább patriotizmusát is, amely természetesnek veszi és szükségesnek tartja a közös hazában több nép együttélését. A mű második része egyetemes keresztény egyháztörténet, az utolsó, harmadik két alfejezetre oszló rész a magyarországi fejlődésről szól. Az első alfejezet címe: *De publica et memoranda Evangelii Christi in tota Hungaria propagatione*. Magyar egyháztörténet tehát, amely Vajk megkeresztelésével kezdődik; kétségtelenül érdekes egyháztörténeti fejtegetései mellett a szerzőnek azok a kitérései számíthatnak alaposabb érdeklődésre, amelyeket a politikai történet területére tesz. Csak példaképpen említjük meg a *Dózsa*-szabadságharc részletes leírását. Érdekes a szerző álláspontja, amely talán egyéb — ma még kellően meg nem világított — álláspontjára is fényt vet: elftéli a rend, a béke megbontását, de sajnálkozik a nép nyomorán és szomorú sorsán. A második alfejezet: *De Lutherana Evangelica Praedicatione* a németországi eseményekből indul ki, elmondja, hogy — szerinte — hogy jött a mozgalom hazánkba s azután sorolja fel — mechanikusan — a magyarországi prédikátorokat. Érdekes részleteket tartalmaz a magyarországi luteranizmus történetéből.

Krman másik kézírata, amely ugyancsak az *Acta histor. patriae* IV. kötetében található, a börtönben elhunyt szuperintendensnek 1739-ben sajátkezűleg írt nyugtája, amely szerint *Krman* a börtönben kapott ellátására augusztus utolsó napjától november utolsó napjáig a császári kasszából 17 forint 55 krajcárt vett föl.

Sokkal terjedelmesebb anyagot sikerült átnéznünk s ezért kutatásunk is eredményesebben végződött a prágai, strahovi Irodalomtörténeti Múzeum levéltárában. Ide főleg azzal a céllal mentünk, hogy *Kollár János*nak itt található hagyatékát átnézve feleletet kapjunk több, Magyarországon meg nem oldható kérdésre s ezzel további kutatásainknak irányát tudjunk szabni. A magyar—szlovák viszony története és a reformkor alaposabb ismerete szempontjából egyáltalában nem közömbös, hogy a szláv kölcsönöség-eszme megalapítója kiket ismert és kikkel érintkezett Pesten harminc éves itteni lelkészkedése alatt. Vajon a magyar irodalomhoz és a magyar kultúrához való viszonya teljes mértékben olyan negatív-e, mint ahogy azt *Kollár*nak éles egyház- és napolitikai harcai feltüntetik? Magyarországon ebben a kérdésben kevés útbaigazításra leltünk. Tudtunk róla, hogy *Petényi Salamon*, a szlovák származású híres magyar ornitológus, jóbarátságban volt vele és — mint ahogy más helyen közölni fogjuk — játszott is némi közvetítő szerepet a magyar kultúra és a nagy szlovák író között;² tudtuk, hogy *Esztergályi Mihály* fordította a prédikációit magyarra³ s hogy

¹ Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI—XVIII. századból. köt. Bp., 1894. III. *Mencsik Ferdinánd* és *Kluch János*: *Krman* Dániel szuperintendens 1708—1709-ki oroszországi útjának leírása. 425—594.

² Vö.: „Pest, 1848^{ki} télhő 17^{én},” kelt, *Haan Lajos*hoz Békécsabára intézett levelével. *Haan Lajos* evelezésében a békécsabai Megyei Könyvtárban. Rk. 8. jelzés alatt.

³ *Jan Kollár*: ... Kázně a Reči... II., Buda, 1844. V.—VI.

Haan Lajos szerint híres lírai-epikus költeményének, a Slávy dcérának a szonettjeit németre Rummy Károly György, magyarra pedig Thaisz András fordította,⁴ ismertük — különösen a Slávy dcéra előhangjának — későbbi fordításait.⁵ Fried István, fiatal kutatótársunk vetette föl Kollár és Rummy kapcsolatainak a kérdését s hívta föl a figyelmünket Rumynak a szláv kölcsönösség-eszmét értékelő, Kollárt mégis a sajátos magyarországi fejlődésbe beárlító, igen érdekes Slávy dcéra-recenziójára.⁶

Mindez igen kevés volt ahhoz a sok negatívumhoz képest, amit a magyar—szlovák viszony szempontjából Kollárral kapcsolatban mind a magyar, mind pedig a szlovák nacionalista tudomány eddig állított. A Prágában, valamint — kis részben — a Slovenská Matica levéltárában talált anyag most közelebb vitt a kérdés tisztánlátásához. Prágában Vratislav Šembera: Biographie Johann Kollárs c. kézirat munkáját, Ján Blahoslav Benedictinek, Csaplovics Jánosnak, Jozef Jungmannnak, František Palackýnak, Székács Józsefnek, Ján Šafáriknak, Pavel Jozef Šafáriknak, Ján Šuleknek és Pavol Tomášiknak Kollárhoz, valamint Kollárnak Gregor Kontski lengyel íróhoz, Majláth Jánoshoz, Václav Hankához, Kampelíkhez, menyasszonyához — majd feleségéhez — Wilhelmine Friderike Schmidthez, Wactaw Aleksandr Maciejowskihoz, Jaroslav Pospíšilhez, Seberiny Jánoshoz, anyósához: Schmidtné asszonyhoz, Ludovít Štúrhoz, Jan Erázim Vocelhez, a Slovenská Matica mártóni levéltárában pedig Pavel Jozefyhez írt leveleit néztük át.⁷ Ez a hatalmas anyag filológiai feldolgozásra vár. De ez előtt a feldolgozás előtt, mindjárt az első olvasásra is adódnak olyan tanulságai, amelyek a továbbkutatás szempontjából már itt is lerögzíthetők. Ezek a tanulságok a következő területen segítik elő tisztánlátásunkat: Kollár kulturáltsága és családi viszonyai, a pesti környezetben való elhelyezkedése, személyes ismeretségei és — utójára, de nem utolsóként — a Národnie spievanky forrásai, gyűjtési módszere területén.

A feldolgozott levéltári anyag elmélyíti és kiegészíti eddigi ismereteinket Kollár német kulturáltságáról és családja német társalgási nyelvről. Šembera említett kéziratban — a gazdag-Kollár irodalom más életrajzaival hasonlóan — említést tesz arról, hogy ezt a német kulturális érdeklődést Kollár tulajdonképpen már körmöc- és besztercebányai tanulói éveitől kezdve, majd besztercebányai nevelőiskolájában idején, a Kolbenhayer-családnál megszerezte. Šembera részletesen leírja látogatását Goethénél s azt, hogy hogyan fordított le a szláv népek költészetére iránt mindig rendkívüli módon érdeklődő nagy német költő számára néhány szlovák népdalt. De ennél sokkal érdekesebb, hogy német kulturális érdeklődését már mint a szláv kölcsönösség-eszme előharcosa, tehát pesti lelkész korában sem adta fel. Nemcsak leendő anyósához 1820. VI. 19-én írt levele tanúskodik erről, amelyben — lehet, hogy csak „captatio benevolentiae” kedvéért — ír arról, milyen könnyen lehet Pesten német irodalomnak még legfrissebb termékeihez is hozzájutni; hanem családi levelezésének többi dokumentumai is. Hogy családjában leginkább a német volt a társalgási nyelv, azt éppen feleségéhez írt levelei bizonyítják a legjobban. A családi levelezésben egyetlen egy olyan levelet sem találtunk, amely ne német nyelvű lett volna. S ha ez a tény nincs is Kollár magyar kapcsolataival szoros összefüggésben, azt mégis sejteni engedi, hogy Kollár életében, egész magatartásában az átmeneti korszakokra általában jellemző több ellentmondásnak lehetünk tanúi. Ez az ellentmondásosság ezen a ponton abban nyilvánul meg, hogy amíg Kollár egyfelől éles gyűlölettel fordul a „závistná Teutonia” (írigy Teutónia) felé s a szlovák hanyatlásáért elsősorban őt teszi felelőssé, amíg Pesten körömszakadtaig harcol a német egyház-köztség ellen s állítja fel a szlovákokat, — egész alpműveltsége, kulturális érdeklődése, sőt, legközelebbi hozzátartozóival a társalgási nyelve is a német.

Ha már most a feldolgozott levelek alapján Kollárnak a pesti kulturális környezetbe való beilleszkedését vesszük tekintetbe, az említett kettősség s a benne megnyilvánuló ellentmondásosság még jobban elmélyül. Pestről, Budáról, a Dunántúlról és általában a

⁴ Haan Lajos: Kollár János és Slávy dcérája. Magyarország és a Nagyvilág. 1874 492—493. p.

⁵ Először Sárosi Gyula fordította le, de ez elveszett. Vö.: Haan Lajos Ifjúkori visszaemlékezésem Sárosi Gyulára. Sárosy album. Arad, 1880. 49. — Tóth László: La Société Hongroise de Prešov. Revue d'Histoire Comparée, 1947. 57—58. — Bisztray Gyula: Sárosi Gyula kisebb költeményei, prózai munkája és levelezése. Bp., 1954. Akadémiai Kiadó, 23. — Csalomjai (Pajor István) fordítását l.: Pesti Napló, 1874. VI. 11., valamint Nógrádi Lapok, 1874. VI. 21., Gáspár Imre: A tót irodalomból. Figyelő, 1876. — Hegedűs Zoltán és Kovács Endre: Cseh és szlovák költők antológiája c. kötetben (Bp., 1952., Szépirodalmi Könyvkiadó, 20.) Deveszeri Gábor a híres Előhangnak csak egy részét közli magyarul. — Gáspár Imre is fordított Kollárból: lírai-epikus költeményének 8 szonettjét (Nógrádi Lapok, 1876. 7—8—9. sz., valamint idézett tanulmányában a Figyelő 1876. évfolyamában) s Nitra, milá Nitra kezdetű dalt (Nyitra Tót nemzetiségének Kollártól) címen. Hazánk s a Külföld, 1872. IV. 11. — Magyarország és a Nagyvilág, 1874. 27. sz. — Figyelő, I. m.

⁶ Dr. Rummy: Vaterländische Ehre im Auslande. Der Spiegel, 1829. Nro. 89. 708—710.

⁷ Ebből az anyagból Jozef Jungmannak Kollárhoz intézett leveleit A. J. Vrátko kiadta a Časopis Českého Muzea 1880. évf.-ban; Palackýnak ugyancsak Kollárhoz intézett leveleit ua., ua., 1879; — Pavel Jozef Šafáriknak ugyancsak Kollárhoz intézett leveleit ua., ua. 1873.

magyarok-lakta vidékekről, az ott lakó nem-szlávokról általában ellenszenvvel nyilatkozik. Milyen lekcisnylőben írja le Keszthelyt, az ottani gazdasági tanintézetet, mikor *Doležálékkel* — a pesti Vakok Intézetének cseh igazgatójával — együtt Zágráb felé utaztában áthalad rajta! Veszprémről is csak azért van néhány jó szava, mert egy *Bogdan* nevű kanonokra talált ott, egyetlen szlávra a sok nem-szláv között. Ha más szlávok (csehek, lengyelek) érdeklődnek Magyarországra, a magyar kultúra és eredményei iránt, lesújtó véleményt mond és elutasító közlegyintéssel intézi el a kérdést. Ebből a szempontból nagyon érdekes *Gregor Kontskinak* feltehetően 1833-ban írt keltezetben levele, amelyben valóságos propagandát fejt ki a magyar kultúra ellen; kéri Kontskit, ne higgyen a magyaroknak, nem szeretik azok a szlávokat, még akkor sem, ha a lengyeleknek hízelegnek; szerinte csak napipolitikai érdekből. Kontski magyar népköltési gyűjtemény iránt érdeklődik. Kollár ilyesméről nem tud, szerinte amit a magyarok eddig kiadtak, azok nem népi költemények, hanem művelt szerzők művei. Mostanában valaki szláv népdalok magyar fordításait készíti, — fejezi be a nagyon tanulságos levelet, nyilvánvalóan *Széekacs József*re gondolva.

Még feltűnőbb ez a magyar kultúra iránt való érdeklődést elhárító mozdulata a csehekkel szemben. Az a nagy érdeklődés, amelyet a csehek e korban a magyar irodalom és általában a magyar kultúra iránt tanúsítottak, s amelyre *Sárkány Oszkár* hívta fel a figyelmet⁸ ebben a levelezésben is megnyilvánul. Palacký, Jungmann, Hanka és mások is fordulnak Kollárhoz, hogy adjon nekik felvilágosítást egy s más — a magyar kultúrát érintő — kérdésben, a válasz a legtöbb esetben lehűtő vagy éppen elutasító. Kollár nem vállalta a kulturális közvetítő szerepét, amelyre pedig helyzeténél és nyelvtudásánál fogva predestinálva volt. Ha viszont elolvassuk — főleg a két szuperintendenssel, Jozeffyvel és Sebesrinyvel. váltott levelezésében — azokat a harcait, amelyeket az akkor fiatal és lendületbe jött magyar nacionalizmus ellen folytatott, ha tekintetbe vesszük, hogy e harcokban nem egyszer kapott — persze, adott is — sebeket, akkor ezen nincs is csodálkozni valónk. A nacionalizmus e fiatal, kezdeti szakaszán a kulturális közvetítés szerepe nem időszerű a szomszéd nemzetek között; Kollár — akárcsak a magyar nemzeti mozgalom élén álló kortársai — csak harcra látja értelmét magyarok és szlovákok között. „Lehűtő” válaszai közül talán az a legérdekesebb és legfontosabb, amelyet az 1834-ben Brnóban történész hallgató *František Kampelík*nek írt. Közöljük a levél egy részletét magyar fordításban: „Pest és Buda nevezetességeiről, melyeket ön kér, nekem, itt lakónak nehéz valamit mondanom, hiszen itt tulajdonképpen semmi nevezetesség sincs, minden csak mag, csíra, egyszerű a bizonytalan jövő kezdete s káosz, amelyből vagy a magyar, vagy a nem-magyar világ még csak kialakulóban van.” A nemzeti fejlődés e fokán a népek békés együttélésének és közös építőmunkájának a gondolata elképzelhetetlennek látszik.

Az említett, Kampelíkhez intézett, levél mégis arra figyelmeztet, hogy Kollár magatartása ezen a téren sem teljesen egyértelmű. Első, ösztönyszerű mozdulatával elutasítja ugyan a Pest-Buda iránti rokonszenves érdeklődést, a levél végén mégis odateszi: „Azért jó volna, ha beszerezné a következő könyvet:” *Beschreibung von Pest und Ofen*, amelyet „Schan nemrégén adott ki.”⁹ A levelek számos olyan adatot is tartalmaznak, amelyekből kiderül, hogy Kollár az elmondottak ellenére is állandó figyelemmel kísérte a magyar és általában a magyarországi szellemi életet. A Tudományos Gyűjteménynek állandó olvasója volt, a Palackýval, Jungmannal, Sáfárikkal váltott levelekben igen sokszor előkerül a magyar reformkornak ez a fontos folyóirata. Egyáltalában nem csak negatív értelemben, sőt. Nagy elismeréssel szól, illetőleg szólnak róla, ha érdeklődik a szlávok iránt vagy olyan adatot közöl, amelyet irodalmi munkájukban fel tudnak használni. Így kerül sor *Mocsáry Antal*nak Nógrád vármegyéről írt magyar nyelvű munkájára is¹⁰, de az egykorú magyar irodalomnak más műveire is. Kollár a háttérből, csendesen, de figyelte az egykorú magyar irodalmat. Így pl. ismerte *Wesselényi Szózatát* és *Széchenyi Világát*. (Vö. Csaplovics Jánosnak Kollárhoz intézett, 1842. augusztusában írt levelét.)

Bármennyire hamoztatja elszigeteltségét, árságát a pesti környezetben, voltak barátai, akik nemcsak személy szerint rokonszenveztek vele, hanem harcaiban komoly segítségére voltak. Nemcsak a báró *Prónay*-családra gondolunk itt, arra, hogy bennük Kollár nemcsak nemzetiségi harcaiban, hanem minden személyes bajában is komoly támogatókra lelt. Amikor tüdőbajt kapott s egy időre a hangját is elvesztette, Prónayék kihívták a birto

⁸ Magyar kulturális hatások Csehországban 1790–1848. Bp., 1938. Bp., 1938. 55.

⁹ *Schams, Franz: Vollständige Beschreibung der königlichen Freystadt Pest in Ungarn.* Pest, 1821. Hartleben. XVIII+501 p. Kollár mind a szerző nevét, mind a mű címét pontatlanul adja.

¹⁰ (*Mocsáry Antal*): *Nemes Nógrád vármegyének történelmi, geographiai és statistikai esmeretése.* 1–4. köt. Pest, 1826.

kukra, Acsára s ott jött rendbe. Ennél sokkal fontosabb s bennünket, irodalomtörténéseket sokkal jobban érdekel kapcsolata, sőt — talán nem túlzunk, ha ezt mondjuk — barátsága *Majláth Jánossal*, a „Magyarische Gedichte” és a „Magyarische Sagen und Märchen” szerzőjével. Az az egyetlen Majláth Jánoshoz intézett Kollár-levél, amely — 1843. július 16-i keltezéssel — a strahovi levéltárban megtalálható, az arisztokratával szemben tanúsított lojális tiszteletadás hangján ugyan, de bizalmasan szól a trónfeliratnak éppen ekkor zajló ügyéről. *Jiří Palkovičnak František Ladislav Čelakovskýhoz* 1843. február 6-án írt levele megérősíti, hogy Majláth ebben az ügyben teljes mértékben a szlovák törekvéseket pártfogolta. Kollárnak Jozeffyvel és Seberinyvel váltott leveleiből kiderül, hogy Kollár és Majláth érintkezése 1842—43-ban nem újszerű és mégcsak nem is szorítkozik pusztán az aktuális politikai kérdésre. Majláth hetenként felkereste Kollárt a lakásán, vele kávézott s a legbizalmasabban módon beszélte meg vele az aktuális kérdések részleteit. Ő volt-e a közvetítő, nem tudjuk, de Kollár kétszer is felkereste *Széchenyit* s e látogatásairól, magáról Széchenyiről is az elismerés hangján szól. Kollárnak Jozeffyhez 1843. február 10-én intézett leveléből idézünk pár sort: „Ma délután három órakerült jött postán az Ön Széchenyihez szóló írása s már egy fél órán belül a kezében volt. Ahogy kívánta, én magam voltam nála személyesen s elég hosszú ideig beszélgetett velem, ámbár még mindig rekonvaleszcens és lakását nem szabad elhagynia. Alig léptem be, máris Kossuthot támadta, hogy lázadó fejek ezek s hogy éppen ezek ellen akar harcolni, de semmiképpen sem vallási gyűlöletből, hanem a politikai nemzeti ultraizmussal szemben. Ő is *data et facta* kér. Jó lesz tehát, ha Főtisztelendő Uram elküldi neki a nyíregyháziakhoz intézett magyar pásztorlevelét, valamint más dolgokat. Hogy ő ezt magasabb intencióra és hatásra teszi, azt én hitelt érdemlő személyektől hallottam. — Az a gondolat, hogy köszönő levelet küldjünk Széchenyinek, jó és szerencsés volt...”

Már ez a Széchenyiről szóló levélrészlet is érdekes fényt vet a nemzetiségi harcra, valamint konzervativizmus és radikalizmus harcának a sajátos viszonyára e korban. Tegyük ehhez hozzá, hogy amikor Kollár 1847-ben *Catalogus Benefactorum promelius fundanda cathedra Psoniensi...* címen gyűjtőívet fektet fel a pozsonyi szlovák tanszék javára, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy ott a „bibličina” (a biblikus cseh, a konzervatív nyelv) uralmát erősítse meg az egyre jobban diadalmaskodó štúrii nyelvvel szemben, Majláthon, Széchenyin és Prónayn kívül mások is a segítségére sietnek a magyarok közül, de mind olyanok, akik politikailag szemben állanak a kossuthi radikalizmussal: báró Podmaniczky János, Gosztonyi királyi tanácsos stb. Szabad-e ebből azt a következtetést levonnunk, hogy Kollár akkor, amikor „magyarománról” beszél, amikor a „magyarizmus” ellen harcol, tulajdonképpen a haladó irányban radikális politikai irányzat ellen is hadakozik s a konzervatív, esetleg aulikus politikai beállítottságú tényezőikkel semmi összeütközése nincs? Tegyük ehhez mindjárt hozzá, hogy Safárik is éppen eleget ír Kollárnak a „magyarománia” ellen, de báró Forrayval, Csanád megye alispánjával 1823-ban igen jó viszonyban van, dicsérőleg emlékszik meg róla, hogy ő nem „magyaromán” (értsd: magyar ugyan, de nem radikális, hanem konzervatív, aki szerint — későbbi levelezésük során, 1828-ban, a Magyar Tudományos Akadémiából semmi sem lesz!) Hogyan tükröződik ebben a sajátos helyzetben a maga nemzeti öntudatát építő szlovák kispolgári értelmiségnek az osztályszemlélete? Miért tekinti szövetségesének inkább a Béccsel együtt harcoló arisztokráciát, mint a radikális célokért, a polgári átalakulásért harcoló középneemiséget? Már a Magyar Tudományos Akadémiáról kimondott véleményéből is nyilvánvaló, hogy báró Forray és Széchenyi István között van lényeges különbség éppen a feudális Magyarországhoz való viszonyulás szempontjából. Kollárék vajon tisztán csak a nyelvi kérdésben állnak melléjük és Kossuthékkal szemben? Ha ez nem így van, mennyi ebben a Kossuthék felelőssége? De felelősségre lehet-e bárkit is vonni a nemzetépítés e korai, átmeneti korszakában, hogy csak a saját maga nemzetiségének a — legalábbis vélt — érdekeire tekint? Kérdések, amelyekre a pusztán adatok nem felelnek meg ugyan, de amelyeket anyagunk beható analízisével és a további összefüggések kibogozásával egyszer meg kell oldani.

Annyi bizonyos, hogy Kollár a nyelvi kérdésben is konzervatív; éppen akkor hadakozik a legszenvédélyesebben, amikor az egyházi tekintélyű cseh nyelvet kell megvédelmeznie a „betolakodó” népi szlovákkal szemben. Nyelvi konzervativizmus és politikai konzervativizmus föltétlenül összefüggnek egymással. Mégis: Kollár egy esetben még a radikális politikai célok pártfogását, a szabadságharc mellé állást is meg tudja bocsátani, amikor a régi irodalmi nyelvről van szó. Ez az eset a *Launeré*. Egy ízben már igekeztünk rámutatni, hogy

a nacionalista tudomány tévedett, amikor Launer és Kollár közt bármilyen ellentétet is vélt fölfedezni.¹¹ Launer neve a most feldolgozott levelezésben többször is előkerül, mindig úgy, mint jóbarát, mint az „ügynek” (értsd: a bibliai cseh nyelv ügyének) a védelmezője. Még 1848. január 19-én is azt szorgalmazza Kollár Seberínynek írt levelében, hogy Launer minél előbb szerezze meg a cseh nyelvű lap alapítására az engedélyt, sőt, azért tartja erre a szerepre éppen Launer személyét alkalmasnak, mert az egyebekben tanúsított politikai magatartása bizalmat kelt a magyar hatóságok előtt: „Launer úr jó magyar, ő ki-dolgozhatná ezt a petíciót az Ön irányításával” írja 1848. április 18-án, amikor Launernek a magyar szabadságharc mellett való kiállása már nyilvánvaló volt. Ugyanakkor Kollár azt is szorgalmazza, hogy Launer foglalja el a pozsonyi líceum katedráját, sőt: hogy ő menjen ki szlovák részről a prágai szláv kongresszusra. A liberalizmus (a „magyarománia”) mellett való kiállítás is elnézhető tehát, ha a „biblicína” (a biblikus cseh nyelv) védelméről van szó.

De van ennek ellenpéldája is. Sajnos, eddig nem volt rá adatunk, hogy Rummy, a nemzeti-ségeknél e korban is szenvedélyes összegegyeztetője, ismerte-e személyesen Kollárt. De róla szóló, már említett kritikája¹² arra mutatott, hogy valamikor találkozniuk kellett. A levelezésben ezt egy adat támasztja alá: Rummy is alapító tagja volt a *Hamuljak*-féle, Kollár elnöksége alatt működő pesti szlovák irodalmi társaságnak. Igaz, egy valamiben megegyeznek. Szabad-e ezt pontosabban úgy megfogalmaznunk, hogy mind a ketten féllábbal még bent álltak az auflklärta racionalizmus talaján? A nemzetiségek összegegyeztetése: az, amire Rummy törekedett, e korszakban éppúgy konzervatív álláspontnak számít, mint az a biblikus nyelvet védő egyháziasság, ami Kollár egyik tudatosan vallott fő életcélja. Hogy az 1829-ben Kollárról még dicsőímtisztelt zengő Rummyról Palacký éppen Kollárnak már 1830. VII. 8-án kedvezőtlenül ír, az Rummy katolizálása miatt történt: Palacký szerint Rummy ezzel akarva-akaratlan a Bernolák-féle nyelv hívévé szegődött. Hasonló a Šafárik álláspontja, aki már 1823-ban pálcát tör Rummy felett, csak azért, mert az Ersch-Gruber-féle Enciklopédiában megdicsérte Bernolákok!

Luteránus-klerikális konzervativizmus: ezzel jellemezhetném a csehnyelvűségnek azt a szenvedélyes védelmét, amely Kollárnak szinte minden levelében olvasható. A N á r o d n i e s p i e v a n k y n a k, Kollár a főművének és a fejlődésben játszott szerepének a ténye mély-séges ellentmondásban van ezzel a konzervativizmussal. Érdekes, hogy Šafárik, aki elméletileg általában felkészültebb Kollárnál, egyetlen alkalommal, még 1821-ben, a P í s n ě s v ě t s k ě (A Náródnie spievanky előzménye) szerkesztése közben észreveszi ezt az ellentmondást, róla a nyelvi konzervativizmus álláspontjáról nyilatkozik: „Mindamellett még is félek tőle, hogy dalaink kiadása ne okozzon valamelyes zavart: nem annyira az öreg teológusok és a lankadt hitűek (mert azokra kevés a gondom), mint inkább azok, akik még nem érettek Szlávia nyelvére, akik a dolgokat könnyen rosszra használhatják fel, idővel nagy bajt zúdíthatnak ránk...” Šafárik már 1821-ben tartott a népi nyelv betörésétől az egyházi-liturgikus-irodalmi nyelv merev formái közé! Igen érdekesen akarja áthidalni ezt a „nehézséget”: Kollárral hosszú levelekben közli a szlovák népi nyelven szóló dalok szerinte egyedül helyes „átírási” módszereit.

A Prágában átnézett levelezés a Náródnie spievankynak a forrásairól is érdekes adalékokat nyújt. Ezek közül a legfontosabb, hogy Jankovics Miklós gyűjteménye¹³ Kollárék forrásául szolgált. Főleg a „Písne světské”-t előkészítő Benedicti- és Šafárik-levelezés tanúskodik róla, hogy Šafárik biztatta Kollárt a Jankovicssal való közvetlen tárgyalásra. A Náródnie spievankyn kívül Jankovics Šafárik délszláv tárgyú munkáihoz is adott forrásokat. Három érdekes közvetítője volt ennek az akciónak: az egyik Schröer Gottfried Tóbiás, a pozsonyi evangélikus líceum neves, német származású tanára,¹⁴ a másik: Schedius Lajos, a pesti egyetem híres professzora. Schedius egyebekeben is szoros kapcsolatban volt Kollárral: a pesti evangélikus iskolaügy vonalán. Van eset, hogy Kollár lesújtóan nyilatkozik róla; nyilván akkor, amikor nemzetiségi szempontból nem tudtak megegyezni. Máskor viszont Kollár a nagy tudónak kijáró tisztelettel szól Schediusról; mikor meghal, meggyászolja, jelen van a temetésén. A harmadik közvetítő Kollár és Jankovics között egy Pantelin nevű, Pesten élő cseh. A sok közvetítés minden bizonnyal sikerrel járt, mert Kollár idővel bejáratos lett Jankovicsnál.

¹¹ Launer István, egy 1848. évi szlovák röpirat szerzője. Bp., 1948. A P. P. Tudományegyetem Szláv Filológiai Intézete. 49.

¹² L. 6. sz. jegyzet.

¹³ Vö.: Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp., 1927. MTA. 137–138.

¹⁴ Vö.: Markusovszky Sámuel: A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története. Pozsony, 1896. 656.

Jankovics Miklós gyűjteményén kívül Kollár még egy másik nagy gyűjtőhöz fordulhattott: *Majláth János*hoz. Hogy politikai vonalon együttműködtek, sőt, hogy baráti kapcsolat volt közöttük, arról már fentebb szoltunk: sajnos, irodalmi kapcsolatokra vonatkozó levelet sem a prágai, sem a mártoni anyagban nem találtunk. Hogy Majláth adott anyagot Kollárnak, azt talán — a kétségtelenül megállapított személyes kapcsolaton kívül — az is valószínűvé teszi, hogy annak idején mind a ketten ismeretségben voltak a szlovák *Rožnay Sámuel*lel, aki *Rudo Brián* legújabb kutatási eredményei szerint — mint Himfy és más magyar versek németre fordítója, németországi tanulmányai idején szoros kapcsolatban volt Majláthtal, hazatérése után pedig Besztercebányán megismerkedett a fiatal Kollárral is.

A további filológiai kutatás feladata lesz megállapítani, mennyit vett át Kollár az említett kész gyűjteményekből.

E mellett az átvétel mellett Kollárnak más forrásai is voltak: a szlovák lakta községekben működő értelmiségiektől, vidéki nemesektől is vett át anyagot. Ezek között is sok magyar volt. *Esztergályi Mihály*al már korábban is ismeretségbe hoztuk, *Mocsáry Antal* nevét is említettük már. Kollár levelezésbe is lépett a magyarokon kívül szlovák emlékeket is gyűjtő nemesúrral, aki küldött is neki anyagot. Palacky figyelmeztette aztán arra, hogy egy Mocsárytól kapott dalt tévesen nevezett huszitanak; az a napóleoni háborúkból származik. A két ismertebb név mellett ismeretlen nevek hosszú sora mutatja, hogy Kollárnak a Náródnie spievanky összehozásában voltak magyar munkatársai. Ezek közül most csak egy érdekes nevet említek: *Mačskášit*, a miskolci gimnázium igazgatóját, akit — Šafárik szerint — *Kis János* toborzott a magyar irodalom hívei közé és Šafárik „gyógyított ki” a „magyarománia-ból”. Hogy itt „magyarománian” radikalizmust kell-e érteni, vagy pedig egyszerűen csak magyar nyelven való írást, az a levélből nem derül ki, mindössze azt tudjuk meg, hogy: „Magyar irodalmi tevékenységéről (Kisnek fordított stb.) már hallani sem akar.”

A Náródnie Spievanky forrásainak felkutatásában talán Kolláréknak *John Bowring*gal, a *Poetry of the Magyars* szerzőjével¹⁵ kialakult barátsága, illetőleg e barátság története is segítségünkre lesz. Bowring 1827 és 1833 között volt Kollárral, Šafárikkal, Jungmannal összekötötésben, tehát kb. ugyanabban az időben, amikor magyar antológiáját is kiadta. Nagyon érdekes, hogy miért szakítottak az élmes és fürge angollal. 1828-ban *Kopitar* figyelmeztette Šafárikot, hogy Bowring a *Revue Britannique* c. folyóiratban recenziót írt a Sávny dcéráról és a szláv kölcsönösség íróiról s őket mint a szabadság dalosait mutatta be. Šafárik is, Jungmann is felháborodva kommentálták ezt Kollárhoz szóló leveleikben: Bowring ezzel kompromittálta őket a bécsi udvar előtt.

Igen érdekes stúdium lesz a Náródnie spievanky zenei részének a feldolgozása. Tudva levő, hogy Kollár eredetileg dallamokkal együtt akarta kiadni gyűjteményét; a zenei részt ketten csinálták: *Szuchány* nevű pesti orvos és *Füredy László*, a pesti Vakok Intézetének a karnagya. *Szuchány* szlovák születésű, de mint hírneves orvos, elmagyarosodott a pesti környezetben.¹⁶ *Füredy László* viszont magyar ember, a magyar zenetörténet is számon tartja.¹⁷ Kollárral minden bizonnyal *Dotežálek*, a Vakok Intézetének cseh igazgatója révén ismerkedett össze. A szlovák népdalok feldolgozásán kívül a pesti szlovák evangélikus papnak több egyházi ünnepélyen is segítségére volt.

A már többször említett ellentmondásosság tehát itt folytatódik: amíg Kollár hevesen harcol a „magyarizmus” ellen, népköltési gyűjteményének — a feldolgozott levelek alapján — számos magyar kapcsolata van. Kutatásunk további feladata: a Prágában és Mártonban talált adatok segítségével tovább nyomozni és felderíteni a még így is homályosban maradt összefüggéseket.

Az előbb említett ellentmondásosság elmélyítésére — és a Prágában és Mártonban talált anyag ismertetésének befejezéséként megemlíjtjük, hogy *Székács József*, a reformkor radikális evangélikus püspöke, aki a köztudatban Kollárnak csak ellenfeleként szerepel, — baráti szívességre kéri szlovák lelkesztársát és amikor az a pozsonyi líceum szlovák tanszékének javára szóló gyűjtőíveket kibocsátja, önként felajánlja a gyűjtőív szövegének magyarra fordítását.

*

Kutatóútunk harmadik problémájának, Hviezdoslav magyar kapcsolatainak a feltárása céljából Alsókubinban, a Csaplovics-könyvtár épületében elhelyezett Hviezdoslav-múzeumban és Mártonban, a Slovenská Matica levéltárában végeztünk kutatásokat. Ezeknek az eredményei kiegészítik azt a szerény tanulmányt, amelyet két évvel ezelőtt a nagy szlovák

¹⁵ Vö.: *Horváth*, i. m. 135–137.

¹⁶ *Ercé*: Slovenská krv, Bratislava, 1942. 453–454.

¹⁷ *Szabolcsi Bence*–*Tóth Aladár*: Zenei lexikon. I., 355.

költő magyar nyelvű zsengeiről közzétünk.¹⁸ Kiegészítik elsősorban azzal, hogy Országh Pál nem gimnazista korában írta utolsó magyar verseit. Kezünkbe került egy versciklusa, amelyet 1871-ben vagy 1872-ben, tehát már eperjesi jogász korában írt magyarul az éppen akkor dúló német-francia háborúra. Nagy tiltakozás ez a háború ellen; a híres Vörös szonetteknek méltó előzménye. Ugyanakkor nagyon érdekes dokumentuma a XIX. századi magyar—szlovák—francia kapcsolatoknak. Hviezdoslav magyar kapcsolatairól szóló részletesebb tanulmányunk feladata lesz bemutatni e ciklus Béranger-ra, Victor Hugóra emlékeztető hanghordozását s ennek kapcsolódását Petőfiéhez. Annyit azonban már itt is megjegyezhetünk, hogy a magyar nyelv a nagy irodalmak közvetítője ebben az esetben is a szlovákok felé: az az antológia, amely Hviezdoslavnak, a diáknak olvasmánya volt s amely könyvtárában ma is megtalálható,¹⁹ nagy mennyiségben közöl fordításokat a francia romantikus lírai költőtől. Az a benyomásunk, hogy a kétnyelvűség — s vele együtt az őrlődés az akkor egyre élesebben és élesebben egymással szembe forduló két nacionalizmus között — egy kis ideig még az eperjesi jogakadémia befejezése után, a fiatal költő joggyakorlata idején is tart. Legalábbis erre mutatnak azok a cédulák, amelyek a költőnek egy-egy magyar versszaka vagy verse olvasható s amelyek — legalábbis a hátukon levő szöveg alapján — oly ügyiratok maradványai, amelyek Országh Pálnak csak az eperjesi jogakadémia elvégzése után kerülhettek a kezébe. Egy-egy aláírás a cédulák hátlapján (pl. egy jegyzőnek a neve) talán útba fog tudni igazítani a cédulák keletkezési helyét és korát illetőleg.

Hogy a kétnyelvűség korában az igen érzékeny és mélyérzésű költő mennyire őrlődött két nacionalizmus között, arra ebben az előttünk eddig ismeretlen anyagban ismét számos bizonyíték van. Talán a legérdekesebb az eperjesi szlovák diákok kézzel írt satirikus hetilapja, a *Prorok*, amely „Ságh úr” ellen intéz sorozatos támadásokat s a csipkelődő diákok kíméletlen hangján hányja a szemére, hogy magyar nyelvű beszédet mondott valamelyik ünnepélyen s magyar verseket ír.

A bilingvis korszak most megtalált verseinek másik érdekes tanulsága talán Hviezdoslav prozódiai problémáinak megoldásához visz közelebb. Számos apró füzet, letépett füzetlap, ügyiratból leszakított papírszelet tanúskodik róla, hogy a költő komolyan foglalkozott a versforma kérdéseivel, mintegy „kikísérletezte” a nagy művek verselését. Ha arra gondolunk, hogy az „öregék” ellen *Koloman Banšell* együtt vívott küzdelmük az új költészetért részben a versforma körül is zajlott, hogy a szlovák költészetben újságot jelentő rimes-időmértékes verselés ekkor lett nála költői programja lényegesebb részévé,²⁰ akkor tudjuk igazán felfogni e kísérletnek a jelentőségét. Valószínűleg még kézsmárki diák korából való a „H a n g z a t k á k (S o n e t t e k)” c. kis füzet, amely három magyar nyelvű szerelmes szonettet tartalmaz, majd egy szlováknyelvű szonett- és daltöredékek folytatódik. *Pražák* említi e füzetet és azt állítja róla, hogy Hviezdoslav Petőfit követi²¹ akkor is, amikor szonettet ír. A magyar verseknek egy-két sikerültebb sorából nyilvánvaló, itt inkább *Vörösmarty*, a régibb romantikus nemzedék a példa:

„Megalollok újra, boldog élet
 Ihletes dal ismét ajkamon, —

 Megadá rég’, mit tőle reménylett,
 Béke rajta, áldás multamon!
 Szép ez emlék s lángfűzér azon...”

Érdekes, hogy amíg a magyar versek már jól érezhetően trocheikus lejtésűek, az utánuk következő szlovák költemény-kísérletekben — hiába van a sorok száma szempontjából szonett-formájuk, felező tizenkettésekkel (alexandrinusokkal) találkozunk, míg az utolsó kis szlováknyelvű daltöredék nyolcasokból áll. A fiatal diák ezen a fokon még erősen tapad a mintákhoz, amelyekre rá van utalva; szlovácul csak *Štúr*ék nyomán tud verselni.

A későbbi, érettebb korszakokból származó kísérletek éppen azt célozzák, hogy a főleg a magyar költészetben tapasztalt és onnan átvett versformákat a maga szlovák nyelvű költészetébe is átültesse. Előfordul az is, hogy ugyanazt a versformát kipróbálja magyarul is, szlovácul is. De még ha ez nem mindig ilyen teljes is, az egyes Petőfinél, Arany (ál)feltehető versszakok és verssorok Hviezdoslav szlovák költészetébe való átkerülését is, m egyszerű nyomon követhetjük. Az eléggé nagyszámú verselési kísérletet fel kell dolgozni, meg kell keresnünk az egyes versszakok, illetőleg verssorok előzményeit a magyar költészetben s nyomon kell őket követnünk a hviezdoslavi vers fejlődésében. Csak ennek a munkának az elvég-

¹⁸ Hviezdoslav magyar nyelvű zsengei. Filológiai Közlöny, 1955. június. 214 — 244.

¹⁹ Irodalmi Kincstár V—VI. Külföldi lant. Magyar költők műfordításai külföldi remek-
 írőkből. I. 228. II. 1. 206 Pest, 1862. Heckenast

²⁰ L. Kolman Banšell és Pavol Országh közös választását Pl. t. p. redaktorovi „Oria” (Az „Orol” igen tisztelt szerkesztő urának) címmel, Dennica, I. évf., 1871. II. sz. 176—178.

²¹ S Hviezdoslavom. Bratislava, 1955. SVKL. 293.

zése után tudjuk majd pontosan megállapítani, hogy a véglegesen kialakult hviezdoslavi formában, — a német, a cseh hatás és a költő invenciója mellett — mennyi része van a magyar költészetnek.

Hviezdoslav magyar kapcsolatai szempontjából olvasmányai sem közömbösek. Primitív írású s így valószínűleg még miskolci diák korában összeállított kis gyűjteményét találtuk meg: lemásolta belé kedvelt verseit. Ebben a gyűjteményben *Arany János* a döntő többség: 7 verse A gyermek és a szivárvány, Mátyás anyja, A költő hazája, A rab golya, Em lények, Rozgonyiné, Névnapi gondolatok), *Csokonainak* (A reményhez), *Petőfinek* (Múzsám és menyasszonyom) és *Tóth Kálmánnak* (Mi vonja?) egy-egy verse van benne. Ez a gyermek-költőnek az a korai korszaka, amikor még Arany viszi a pálmát magyar példaképei közül; de ez az élmény olyan mély maradt, hogy a hét lemásolt Arany-versből Hviezdoslav, az érett költő ötöt le is fordított szlovákra. (Csak az *Em lények* és a *Névnapi gondolatok* maradt ki.)

Az alsókubini Hviezdoslav-múzeum igazgatónöje, Hégerne Novák Ilona elkészítette a költő könyvtárának cédulakatalógusát. Ennek alapján a már említett világirodalmi antológián kívül megtaláltuk azt az irodalmi tankönyvet, amelyből a fiatal bilingvis költő kézsmarki diákkorában tanult.²² Feldolgozása szintén közelebb fog vinni a költő továbbfejlődése szempontjából oly fontos korszak élményanyagának még jobb megismeréséhez.

Magának a könyvtárnak az áttekintése szintén igen hasznos adalékokkal szolgált a költő magyar kapcsolatainak a vizsgálatához. Mindenekelőtt megtaláltuk benne az *Új Élet* című „szépirodalmi, művészeti, gazdasági és társadalmi hetilap”-nak 1919. X. 12-én megjelent egyetlen számát, amelyre 1954 novemberében *Dr. August Banik* hívta föl a figyelmünket. A lap abból a szempontból is igen fontos, tudomásunk szerint más könyvtárban fel nem lelhető unikum, mert érdekes közleményeket olvashatunk benne az akkor egészen fiatal Csehszlovákiában meginduló kassai magyar kulturális életéről. *Hviezdoslav* szempontjából *Tänzer Húgó*: A szlovákok legnagyobb költőjénél c. megemlékezése fontos. Ebből a cikkből a Kisfaludy Társasággal és a költő egyéb magyar vonatkozásaival kapcsolatos közismert dolgokon kívül még a következő tényekről vehetünk tudomást: Hviezdoslav melegen, mint barátjáról, emlékezett meg *Kozma Andorról*, akivel sokszor vitatta meg a magyar kormányzatnak helytelen nemzetiségi politikáját. Állandóan járattott magyar napilapot; kezdetben ez a *Budapesti Hírlap* volt, de ezt lemondta, mert az irányzata nem tetszett neki, így rendelte meg a *Világot*,²³ amelyben igen szerette *Bíró Lajos* vezércikkeit. Székfoglalót a Kisfaludy Társaságban nem tartott, mert a prózát nem művelte, magyarul pedig nem tudott jól verselni. (Ezzel a költő öreg korában elismerte azt, amit mi említett tanulmányunkban tisztán ifjúkori szövegeiről állítottunk.) A kassai Kazinczy Kör felkérésére lefordította szlovákra *Vargha Gyula*: A harang c. költeményét.

Tänzer cikkéből számunkra az a legérdekesebb, hogy Hviezdoslav ismerte ugyan *Ady* költészetét, de nem szerette. A könyvtár cédulakatalógusa alapján megtaláltuk a költő könyvei között *Földesy Gyula* könyvét,²⁴ amelynek a dedikációja is érdekes és figyelemre méltó: „Hviezdoslavnak, a nagy szlovák költőnek, akinek a magyar költészet értékei nem idegenek. Kiváló tisztelettel s nagyra becsüléssel. Budapest, 1919. szept. 11. Földesy Gyula.” A költő ceruzával glosszázta Földesy művét s a kevés számú megjegyzés, a kérdő és felkiáltójelek ugyanazokat a kifogásokat emelik *Ady* ellen, mint amit e korban az idősebb magyar költő-nemzedék is mond *Adyról*: nem logikus, paradox, érthetetlen... Mint nemzetiségpolitikust, elismeri és tiszteli *Adyt*, „virradó idők heroldjának” mondja, ízlés szempontjából azonban már nem tudja követni. Hviezdoslav az előző nemzedék tagja.

Hviezdoslav könyvtárából 1050 szlovák-cseh-, magyar-, német-, lengyel-, angol-, latin- és egyéb nyelvű kötet maradt ránk, ebből 109 kötet magyar. Nagyon tanulságos e 109 könyv megoszlása: csaknem a fele (40%!) angol, német, francia, orosz és egyéb világirodalom magyar nyelven s ez ismét csak a magyar nyelvnek a közvetítő szerepére mutat rá. Igazolja egyúttal azt is, amit Hviezdoslav barátjától, Árva megye volt főlevéltárosától, *Rexa Dezsőtől* tudtunk eddig is: Hviezdoslav *Shakespeare* fordítása közben az angol eredeti mellett a magyar, a német és a cseh változatot használta segédeszközzül: a könyvtárban a lefordított *Shakespeare*-drámáknak valamennyi változata megvan. A nagy szlovák költő rendkívül tudott haladni korával; öreg ember volt már, mikor az akkor modern írókat, *Gerhard Haupt-*

²² *Szvorényi József*: Magyar irodalmi szemelvények. Kézikönyvvál a felgymnasiumi V–VIII. osztályú ifjúságnak a magyar nyelv és irodalom oktatására... Pest, 1866. Heckenast.

²³ *A Világot* Prágák is említi (l. m., 194.), a *Budapesti Hírlapot* nem.

²⁴ *Földesy Gyula*: *Ady Endre*. (Tanulmány és ismertetés). Budapest, 1919. Kny. a Huszadik Századból.

mann, Bernard Shaw-t, Romain Rolland-t, Maeterlincket, sőt Freudot is olvasta. Aránylag igen gazdag magyar nyelvű irodalomelméleti, esztétikai könyvtára volt: — annak a generációnak az ízlését követte, amelyhez tartozott.

Hviezdoslav gazdag levelezésében is sok a magyar vonatkozás. Külön érdekességgel bírnak azok a gratuláló levelek, amelyeket a szlovák nemzet sok vezetőférfia intézett a költőhöz 1912-ben, a Kisfaludy Társaság tagjává való megválasztása alkalmából. A nacionalizmus álláspontjának sok színárnyalatát olvashatjuk ki ezekből a levelekből, mindenképp az is, hogy a magyar kormányzatok hibás nemzetiségi politikája hogyan tükröződik a kor szlovák értelmiségének a véleményeiben. A legenyhébb, amit erről a politikáról *Jur Janoška* mond Hviezdoslav megválasztásával kapcsolatban, hogy: *De buisset pridem!* (1912. február 19-én).

Belo Klein-Tenoskalskýra, a szlovák irodalomnak e derék „mindenesére”²⁵ hívjuk még fel a figyelmet a levelező partnerek közül: *Gáspár Imre* után ő az első, aki *Mikrosz Béla*, illetőleg *Dianthus* álnéven magyarra fordította Hviezdoslavot. *Tenoskalský*, mint Hviezdoslav tisztelője, követte őt az Arany-kultuszban is: A Toldi mintájára akart trilógiát írni egy Besztercebánya környéki epikus anyag alapján. S ha már Arany Jánosnál tartunk, hadd említsük meg azt a rendkívüli gondot és körültekintést, amellyel Hviezdoslav Széchy Mária történetét dolgozta ki. Ezzel kapcsolatban igen figyelemre méltó *Julius Bottónak* hozzá írt levele, amelyből kitűnik, hogy a gazdag — s főleg magyar — irodalom áttanulmányozásán kívül Hviezdoslav helyszíni szemlét is tartott Muránynál, mielőtt művét megírta volna.

A bemutatott adalékok rendszerbe fűzése, összefüggéseinek feltárása, Hviezdoslav magyar kapcsolatainak teljes megrajzolása új színnel fog szolgálni a költő eddig ismert arcképéhez.

*

Kutatómunkánk három fő témáján kívül is akadtak a kezünkbe olyan dokumentumok, amelyek érdemesek a feljegyzésre. Mindenekelőtt az, hogy a prágai (strahovi) múzeumi levéltárt a magyar kapcsolatok szempontjából még senki sem nézte át. A rendelkezésünkre álló rövid idő alatt ezt teljes mértékben mi sem tudtuk elvégezni, egy-két dokumentumot mégis érdemesnek találtunk a feljegyzésre. Így *Gyarmathi Sámuelnek* 1799. IV. 30-án *Dobrovskýhoz* intézett levélét, amelyből kiderül, hogy a cseh tudós Gyarmathinak igen sokban a segítségére volt. Rendkívül érdekes *František Palacký* magyar vonatkozású levelezése, amely *Sárkány Oszkár* idézett munkájának²⁶ és egy másik tanulmányának²⁷ is alapanyagául szolgált. *Gécsey Karolina* levelei, amelyekből itt most csak azt emeljük ki, hogy *Palacký Wesselényi Ferenc*szel személyes érintkezésben volt, *Palacký* levele *Ghyeczy Miklóshoz*, amely igen érdekes fényt vet frójának politikai beállítottságára; mérsékli a fiatalembernek szerinte túl radikális politikai hévét: „...halten Sie ihr patriotisches Herz verschlossen — valmint *Eötvös József* 1865. február 21-én kelt sorai *Palackýhoz*. Érdekességükre való tekintettel — kommentár nélkül — itt közöljük a teljes szöveget.²⁸

„Seiner Wohlgeboren

Herrn Dr. Franz Palatzky böhm.
Landeshistoriograph

Prag.

Hochverehrter Herr!

Soeben erhalte ich durch den Buchhandel Ihr geehrtes Schreiben vom 3ten 1 M. in dessen Begleitung Sie mir den neuesten Band Ihres ausgezeichneten Werkes im Original und in der deutschen Übersetzung zugeschiedt haben. — Ich werde denselben der Academie in der nächsten Sitzung der historischen Abtheilung überreichen, erlauben Sie mir dass ich Ihnen schon jetzt den Dank derselben ausdrücke. Nichts kann eine klare Ansicht über unsern Vergangenheit mehr befördern als wenn die wichtigsten Epochen derselben durch einen Mann wie Sie es sind, zum Gegenstande ernster Forschung gemacht wird, und Sie können versichert sein, dass wir — auch in sofern unsere Ansichten in der Beurtheilung einzelner his-

²⁵ *Dr. Ján V. Ormis*: *Belo Klein-Tenoskalský*. Slovensko VIII., 1942. 5. sz. 76–77.

²⁶ L. 8. sz. jegyzet.

²⁷ *A fiatal Palacký*. *Apollo*, III. 2. 144–152.

²⁸ II A 2 jelzettel a strahovi levéltárban.

torischer Tatsachen von den Ihrigen abweichen — den ganzen Werth Ihrer Forschungen anerkennen, und Ihnen dafür im vollsten Masse dankbar sind.

Empfangen Sie bei dieser Angelegenheit zugleich den Ausdruck der wahren Hochachtung mit der ich die Ehre habe zu sein

Euer Wohlgeboren

ganz ergebenster Diener

Pest, den 21ten Februar 865

B. E ö t v ö s."

Hadd zárjuk le a magyar vonatkozású Palacký-levelek sorát azzal, amelyben — 1835. május 1-én — *Döbrentei Gábor* küldi el a csehek nagy történéskének a Magyar Tudományos Akadémia tagságáról szóló oklevelet.

Toldy Ferenc inkább gyakorlati témákról levelez a csehekkel a talált anyag tanúsága szerint. *Ignác J. Hanuš*ól, a prágai Egyetemi Könyvtár igazgatójától 1864. március 9-én nyilván tapasztalatsere céljából — megkérdezi, hogy: 1. mely napokon van a prágai Egyetemi Könyvtár nyitva?, 2. mely órákban?, 3. melyek a szünnapok?, 4. mennyi a személyzet fizetése? — *Václav Hankával* Toldy 1852-ben több levelet vált. 1829-ben megkötött barátságukra hivatkozva kéri, hogy az Akadémia akkori elnökének, *Telesi Józsefnek* A H u n y a d i a k című monográfiája számára Pogybrád György rézmetszetű képét küldje el. Hanka megalkuszik a rézmetszövel, sőt, Toldy kérésére és direktívái mellett 1000 példányban ki is nyomja a képet. Az elszámolásnál voltak némi nehézségek, mert Toldy közben szabadságra ment. Ezért Hanka egyenesen *Telesi Józsefhez* fordult, akinek közben egy V. László korabeli magyar tárgyú ködexre hívta fel a figyelmét.

A strahovi levéltár igen érdekes anyaga *František Brábek* hagyatéka. A cseh—magyar kulturális kapcsolatoknak az ebből a szempontból legnehezebb időkben, a XIX—XX. század fordulóján oly lelkes munkása nem volt kiemelkedő író, de az a szenvedély, amellyel hídépítő munkáját végezte, maradandóvá teszi nevét. Gazdag levelezése dokumentumok tárháza. De a Brábek-hagyaték legérdekesebb része Brábeknek *Měvztahyk Jaroslavu Vrchlickému* (Kapcsolataim Jaroslav Vrchlickýhez) c. naplószerű feljegyzése, amelyben eladja, hogy ismerkedett meg a nagy cseh költővel, hogy vette rá kezdetben csak arra, hogy az ő fordításait a magyar irodalomból javítsa át (*Dóczy: Csök, Madách: Az ember tragédiája*). A *Tragédia* fordítása 1890—91-ben készült s 1894-ben jelent meg nyomtatásban a *Světová poesie* kiadásában. A fordítás verselését és színpadra alkalmazását Vrchlický revideálta. E napló alapján helyre tudja igazítani *Rákos Péter* egyébként szép és tanulságos cikkének²⁹ apró tévedését. Rákos ugyanis a kétféle névmegjelölés miatt úgy véli, hogy más szöveg a Brábeké s más, amit előadtak, amit szerinte Vrchlický egy német szöveg alapján készített. Az előadott és a könyvalakban megjelent könyv ugyanaz, azonban Vrchlický kérésére a színlapra kitétték a nevét, mint a szöveg revizoráét és színpadra alkalmazójáét, — a könyvön viszont csak a Brábek neve szerepelt.

Munka közben felébredt Vrchlický érdeklődése a magyar költészet jelentősebb művei iránt. Erre Brábek *Arany János* fordításához csinált neki kedvet. Felajánlotta, hogy magyar nyelveckéket ad Vrchlickýnek. El is kezdtek az órákat, de nem kötött órarenddel, — a tanulás így hát nem lett rendszeres. Vrchlickýnek más szférákban mozgó szelleme egyszerűen kidobott magából minden grammatizálást, de az indogermán konstrukcióktól eltérő magyar jellegzetességek igen erősen foglalkoztatták a fantáziáját. A kísérlet tehát — ha az órák egy bizonyos idő múlva abba maradtak is — mégsem volt egészen hiábavaló. Vrchlický nem tanult meg magyarul, mégsem állt a magyar szöveggel szemben teljesen értetlenül. Ezentúl Brábek fordításának a korrekcióját már nemcsak a fordítás szövegére támaszkodva, költői ösztönére bízza végezte el, hanem az eredetivel való összehasonlítással, egy-egy bonyolultabb részt együtt tárgyaltak meg. Így született meg 1906—1908-ban kettejük *Petőfi*-fordítása. „Nagy eredmények tartom — írta ehhez Brábek —, hogy Vrchlickýnek a *Petőfi* költeményei fordítására való megnyerésével sikerült egymáshoz közel hoznom e két rokon temperamentumú géniuszt”.

Brábek levelezését fel kellene dolgozni és ki kellene adni. Ehhez — az itt röviden ismertett anyagon kívül — meg kellene ismerni azokat a leveleket is, amelyek a neves fordító unokaöccsének a birtokában vannak és át kellene nézni Vrchlický levelezését is.

Végezetül még meg kell emlékeznünk néhány magyarról szlovákra fordított s a *Slovenská Matica* levéltárban található kéziratok műről. *Kisfaludy Károly Pártütők* című

²⁹ Irodalomtörténet, 1956. 2. sz. 325.

vígjátékát J. Š. fordította szlovákra. Az első pillanatban *Josef Škultétyra* gondoltunk, de a kézirat nem az ő írása, a kezdőbetűkön kívül semmi sem bizonyít mellette. A fordítás jó, gördülékeny, más kéz tintaceruzával gondosan átjavította. Valószínű, hogy műkedvelők játszották. Ezt két dolog bizonyítja: a) az egyes személyek mellé itt-ott oda van írva az alakító műkedvelő neve: *VI. Lajda, Fábry, pi Šimon, Roháč, Ernst Valásek, Varsík*; b) egyes szerepek külön ki vannak írva, mint betanulandó szövegek. A szlovák műkedvelő színjátszással foglalkozó kutatónak kellene megállapítania, hol mikor szerepeltek a feltüntetett nevek, így könnyebben lehetne az előadás helyét és időpontját megállapítani.

Igen rossz helyesírással, de aránylag könnyed, gördülékeny stílussal fordította le szlovákra *Mikszáth* A tót atyafiak c. kötetéből Az arany kisasszony c. elbeszélését: *Koloman Mikszáth: Slovenský (sic!) pokrevní* címmel *Ľasto Ďurčovec*. A fordító kilétét érdemes volna megállapítani. — *Eduard Židek*, szintén ismeretlen fordító, *Posluha* (Szolgálat) címmel egy francia elbeszélést ültetett át magyarból szlovákra.

Beszámolóink végére értkeztünk. Tudjuk, hogy az anyag, amelyet bemutattunk, szerény. Viszont továbbkutatásra ösztönöz.

Hálás köszönetet kell mondanunk azoknak, akik az egyes levél- és könyvtárakban az anyag feltalálásában, feldolgozásában vagy másban a segítségünkre voltak: *Ján Čaplovičnak*, a pozsonyi liceumi könyvtár igazgatójának, *Hana Podzemskának*, a prágai strahovi levéltár tudományos munkatársának, *Hégerne Novák Ilonának*, az alsókubini Hviezdoslav-múzeum igazgatónőjének, *Dr. August Baník* egyetemi magántanárának, a Slovenská Matica levéltára igazgatójának, valamint — utoljára, de nem utolsóként — a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének.